

Opponensi vélemény Dúll Andrea: „Épített környezet és pszichológia. A lokálisélmény környezetpszichológiai vizsgálatai” című akadémiai doktori értekezéséről

Dúll Andrea akadémiai doktori disszertációja roppant nagy teljesítmény. Ezt már csak azért is rögtön az elején le kell szögeznünk, mert a magára vállalt feladat is átlag feletti. Ezen a szinten nem érdemes említeni a metodikai alaposságot, az erre épülő meggyőző kifejtést, a tiszta megfogalmazást, a logikus szerkezetet – ezek egy PhD dolgozat esetén is elvárhatóak lennének. Az akadémiai doktori szint mutatkozik meg viszont a tématerület fölényes átlátásában, a nemzetközi tudományos diskurzusba való bekapcsolódásban, a saját területnek a tudomány-egészben való elhelyezésében, mind annak szerkezetét, mind pedig történetét tekintve, s idesorolhatjuk az adott tudományos kérdések filozófiatörténeti (problématörténeti és szaktudomány-történeti) beágyazását is. Dúll Andrea értekezése mindezen elvárásoknak eleget tesz, arról nem is beszélve, hogy a szerző közismerten tudományterülete hazai úttörője, annak az egyetemi és akadémiai életben való meggyökereztetője, iskolateremtő tanára. A magyarországi környezetpszichológia megalapozójaként, megteremtőjeként – e szerepét jól jelzi igen magas idézettségi mutatója - - nem csak az elmélet vonatkozásában, hanem az ehhez kapcsolódó és ennek működését hatékonyra tevő intézményrendszer kialakításában is lenyűgöző munkabírással, munkáéthosszal és szervezőképességgel vett és vesz részt. Két évtizede nyomom követjük a pályáját, és az a lelkesültség, amellyel elkötelezte magát a környezetpszichológia mellett, magával ragadó, s hasonlóképpen hat mindenkori hallgatóságára is. Ahhoz, hogy a környezetpszichológia hatékonyan tudjon működni gyakorlati vonatkozásokban is, feltétlenül szükséges, hogy az utánpótlás is biztosítva legyen, és ezen is magas színvonalon dolgozik, tanszékvezetőként, több egyetem, doktori iskola tanáraként. Az egész disszertáció felépítésén és megfogalmazásán is érződik az a magas fokú oktatási gyakorlat, amellyel a problémák történetét és az empirikus kutatási eredményeket bemutatja. A jelölt kooperációs képessége, mind az interperszonális, mind az institutionális együttműködésben kiemelkedő, és ezt már csak azért is érdemes megemlíteni, mert ez különösen fontos adottság olyan területeken, amelyeken az interdiszciplinaritás illetve transzdiszciplinaritás – ezek fontosságáról részletesebben is ír a disszertációban --, nagy jelentőségű.

Visszatérve a disszertáció értékeléséhez: ha a vállalt feladat átlag felettségét említettük, azt is figyelembe kell vennünk, hogy olyan tudományterületről van szó, amely különböző tudományok határmezsgyéjén terül el, s a szerző ezek mindegyikét olyan alapossággal kapcsolja be értekezésébe, a téma-adekvát elméleti kérdések sokaságát összegyűjtve, ahogyan a tudomány átlagos művelője egyetlen részterület anyagát szokta feldolgozni. Erről tanúskodik egyébként a közel 2000 tételes bibliográfia éppúgy, mint a szövegbe foglalt számtalan kérdésselvetés, kutatás, kísérlet, amelyek egyúttal a környezetpszichológia kapcsolódási felületeinek sokrétűségét is jelzik.

A környezetpszichológia növekvő társadalmi fontosságát nagyon jól lehet érzékeltetni a disszertáció 51. oldalán található problémaregiszterrel. A szerzőt idézve: ilyenek a nagyvárosi élettel, annak stressz-keltő hatásaival kapcsolatos gondok, „a környezetrombolás és – szennyezés és az emberi tevékenység nyomán a természeti és a mesterséges környezetben bekövetkező katasztrófák, az időjárás megváltozásának kérdései, az építészetben felmerülő problémák, kérdések, (...) az épített környezet általános megfelelése a használói igényeknek, a lakótelepek problematikája (...) és az olyan, jórészt társadalmi jellegű kihívások, mint a népességváltozás, a térhasználat és a hatalom kérdése, etnikai csoportok térészlelése és térhasználata, hatalmi viszonyok megjelenése (...) a háborúk traumatizáló hatása, vagy a módosult tudatállapotok, a kábítószerfogyasztás és a környezet összefüggései”. Világos, hogy olyan társadalomtudományról van szó, amely a kor leglényegesebb kérdéseinek egy csoportjához képes hozzászólni.

A disszertációban jó arányban szerepel az elméleti, tudománytörténeti megközelítés és az empirikus kutatási anyag.

A kutatási anyagokat illetően ki kell emelni a módszertani tudatosságot is, a szerző a használt módszereket ugyanolyan funkcionálisan építi be saját kutatásába, ahogyan a különböző kompetencia-területek elméleti problémáit; s a módszerek alkalmazása közben -- ennek során fölényes biztonsággal hangolja össze a kvalitatív és kvantitatív módszereket -- nagyon jól látja és korrektül érzékelteti a különböző metódusok problémáit, gyengéit is. Mind kérdésfelvetésében, mind módszertanában sikeresen közelít a kulturális antropológia felé is, (az én opponensi jelenlétemet nyilván ez is indokolja), s külön kiemelendő ritka erénye -- az akadémiai kutatásokban néha megfigyelhető rossz tendenciával szemben -- egyértelmű életbeágyazottsága, közvetlen kapcsolata a valóság szükségleteivel. Nagyon lényeges konkrét felvetése például a részvételi környezetalakítás fontosságának hangsúlyozása, amely egész munkájának szemléletét áthatja.

A disszertáció eddigi életműve a környezetpszichológia számos részterületét tárta fel, s jelen értekezése is több kutatásának összefoglalását tartalmazza. Ezek a különböző kutatások szerves egésszé állnak össze, amelynek közös nevezője a környezetalkotók és környezethasználók pszichológiai szempontú vizsgálata. Ennek rendkívül sok összetevőjét járja körül. A teljesség igénye nélkül: a környezet és személy viszonyát, a természeti-tárgyi és emberi környezet viszonyát, az építész és az épülethasználó viszonyát. A környezetpercepciótól és az azt meghatározó tényezőktől a környezetkognícióon át a környezet tudattalan hatásaiig, (bedolgozva a különböző pszichológiai iskolákhoz a környezettel kapcsolatos állásfoglalásait); foglalkozik a makro-, és mikro-környezetekkel, a térszemiotika kérdéseivel, a mentális térképek szerepével; a helykötődéssel és a lokalitásélménnyel. Hangsúlyozza a bemutatott kutatásai szempontjából is lényeges multi-, inter-, és transzdisciplinaritás fontosságát, a környezetpszichológia építészetrel, geográfiával és más területekkel való párbeszédének és együttműködésének szükségességét. Olyan friss

aktualitású szempontok is megjelennek munkájában, mint a virtuális és valóságos terek egymásra hatásának és egymásba alakulásának kérdései.

Az elméleti megalapozás tehát átfogóan szintetikus, és az értekezés második részében ismertetett konkrét kutatásaira is a maximálisan végiggondolt szemlélet a jellemző. Az opponens nehezen talál kifogásolni valót, alábbi megjegyzéseink inkább apró kiegészítések, továbbgondolási javaslatok.

A szerző többször hangsúlyozza, hogy értekezését egy – a pszichológusokat és építészeket egyaránt megszólító—könyv igényével írta. Ha a disszertáció könyv-változata elkészül majd, megfontolandó, hogy az a problémabőség, amely az akadémiai értekezésben az áttekintőképesség és szintézisteremtés erényét bizonyítja, ne feszítse szét az olvasók által átfogható kereteket. Ahol a felvetett kérdések közvetlenül kapcsolódnak a környezetpszichológiához, azok szerepeltetése teljesen rendben van, amelyeknél azonban a kapcsolat csak közvetett, ott a kifejtés talán a mostani értekezésben is elmaradhatott vagy a mellékletbe kerülhetett volna. Ugyancsak érdemes a helyenként (s néha többször is) ismétlődő egyes részleteket egyszeri említésre redukálni. Az ismétlések részben abból adódnak, hogy az elméleteket bemutató első rész után a kutatások elméleti megalapozása is ismertet elméleteket (így ismétlődik például az eriksoni elmélet tételeinek bemutatása), ilyen esetben elég lett volna a kutatásról szóló részben csak ezen elmélet környezetpszichológiai vonatkozásairól beszélni, visszautalva az elméleti bevezetőre. (Hasonló példa: amikor az építészekkel kapcsolatban /ld. 198 oldal/ újra szóba kerülnek a mentális térképek, itt is elég lett volna visszautalni ennek korábbi tárgyalására, s ehelyütt csupán azt hangsúlyozni, ami az építészek speciális viszonyulásait jellemzi). Az ismétlések egy másik csoportját a konkrét kutatásokban felmerült egyes problémák képezik: ezekre a kutatás leírásakor, az eredmények ismertetésekor és azok összefoglaló értékelésekor is kitér; a visszautalással az ismétlés ezek esetében is elkerülhető. A könyvváltozatban egyébként szívesen olvasnánk bővebben a szerző egészségügyi és oktatási intézményekben szerzett hazai és nemzetközi kutatási tapasztalatairól. Ezekre a területeken a disszertációnak komoly és meggyőző kutatási eredmények állnak a rendelkezésére. A környezetpszichológia előzményeinél érdemes talán megemlíteni azokat a „laikus” tapasztalatokat is, amelyekkel például gyermekkorházak környezet-kialakításában már a hatvanas évektől közvetlenül bizonyított volt a környezet szerepe a gyógyítás eredményességében. Hasonlóképpen említhetők az oktatási intézményekben az osztályterem és tárgykínálatuk átalakításával elért eredmények. Ezekre a könyvben lehetne utalni.

Nem minden kutatási iránynak adatik meg, hogy eredményei közvetlenül is érzékelhetőek az emberi életminőség, az élhetőbb emberi környezet kialakításában; a környezetpszichológia rendelkezik ezzel a visszacsatolási lehetőséggel. A szerző is ír a részvételi tervezés folyamatáról (168 oldal). Ez ma az építészeti gyakorlatban terjedő, aktuális tendencia, már csak ezért is fontosak az utánkövetéses, a hatásokat kontrolláló vizsgálatok, amelyekkel mérni lehetne, hogy az ilyen jellegű tervezés mennyire teszi lehetővé a nagyobb fokú

funkcionalitást, a használók elégedettségét illetve a fenntartás magasabb színvonalát. Örömmel olvastuk, hogy ilyen vizsgálat is szerepelt a disszerens eredeti tervében, jó lenne, ha az ilyen fontos kutatások finanszírozására több lehetőség nyílna.

Egy apró módszertani kérdőjel: a Mellékletben mutatja be a Nivegy-völgyi kutatás kódolási szempontrendszerét. Mivel a kutatás alapvetően a mentális térképek elemzésére irányul, nem látjuk indokoltnak a kódolási szempontoknak az ábrázolásmód olyan elemeire való kiterjesztését, (pl. VI, XI-XIV) amelyek nem annyira a rajzoló mentális térképére, mint az e szempontból inadekvát rajzolási készségekre vonatkoznak, illetve amelyek különbségei az előélet olyan különböző tényezőire mennek vissza, amelyek diffúz volta csökkenti az adott kérdésfelvetés koherenciáját, és inkább egy, „a képi kifejezésmód összetevői” vizsgálatba illenének. Persze, elképzelhető, hogy itt egy olyan megfontolás merült fel a kutatás megtervezése során, hogy „vonatkoztassuk egymásra a mentális térkép jellemzőit és az ábrázolást korlátozó tényezőket”, de erről már nem kapunk információt.

A további megjegyzések már végképp nem kritikaiak, csak az olvasóban felmerülő továbbgondolások.

Egy, a 149. oldalon ismertetett amerikai kutatásban van szó a mobilhasználat és a teljesítményromlás kapcsolatáról. Ezzel kapcsolatban felmerül, hogy többek között nem arról van-e szó, hogy a mobiltelefon-használattal (a „kiberalapú környezetorientáció” megnyilvánulásaként) romlik a külső figyelemkoncentráció?

A 268. oldalon hivatkozik a szerző a szakirodalom azon megállapítására, miszerint a helykötődés minden szintje az otthonhoz való kötődésből alakul ki. Ezt az antropológia is alátámasztja: a történelem előtti időben a helyek használata egyértelműen kötődik a családi-nemzetségi saját-csoporthoz, s ez az otthon-tudat meghatározó tényezője. Ennek másik oldala a környező világ „idegen”-csoportjainak megjelenése a világképben. Izgalmas kérdés annak vizsgálata, hogy amióta létrejött a patri-, és matrilokális letelepedés feloldódása, miképpen van jelen a *szomszédsági* viszonyokban a saját csoport és az idegenek kettőssége, ezek állandó egymásba való átmenete. Ezért a szomszédokhoz való viszony vizsgálatát (a helykötődéssel kapcsolatban is) kulcskérdésnek tartjuk.

Nagyon érdekes és továbbgondolandó adata Dúll Andrea kutatásának ezzel kapcsolatban az a Balatoncsicsón kapott eredmény, hogy a helyiek szemében a szomszédok házában az otthonhoz közelítő érzelmi értéke van. Izgalmas lenne feltárni, hogy az ilyen fokú közösség milyen feltételek megléte esetén van jelen, illetve milyen feltételek hiánya esetén nincs.

Egy másik fontos szempont: az idegen környezetek megítélésében a mi vizsgálataink szerint (is) nagyon lényeges szerepet játszik a saját környezethez viszonyított hierarchikus besorolás, az idegen környezeteknek a saját fölé vagy alá minősítése, és az ehhez használt presztízsszimbolika. Ezzel kapcsolatban egyrészt felmerül, hogy minek alapján történik viszont a *saját* környezet minősítése. Másrészt eredményeink szerint a hierarchikus

minősítésnek olyan többdimenziós szimbolikája van, amely a társadalmi lét más területein is ugyanezekkel a dimenziókkal működik. Ráadásul mivel e dimenziók pólusai sok esetben nagyjából hasonlóak a Környezeti Szemantikus Differenciál Skála melléknévpárjaihoz, ezt figyelembe véve felmerül, hogy amit Dúll Andrea Karbantartottság-faktorként értékel, az Viszonyított Presztízs-faktorként is leírható, pontosabban a „karbantartottság” fontos elem, de a *viszonyított presztízs* részeként.

A szerző, a kutatási eredmények ismertetésekor értékes adalékokkal szolgál a szociológiai keményváltozók tekintetében is. Itt a fiatalok értékpreferenciái kapcsán lenne saját kutatásunk alapján egy hozzáfűzni valónk. Az általa is használt ESS-kutatás másodelemzése során ugyancsak a Schwartz teszt adatai alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a generációk közti eltérésben egyrészt egy olyan általános tendencia érvényesül, amely (részben a tönnies-i elméletnek megfelelően) az individualizáció, modernizáció, a hedonizmus és az önérvényesítés, a kockázatvállalás értékeinek erősödésével jellemezhető az újabb s újabb nemzedékekben, s ez figyelhető meg a csicsói adatokban is. Másrészt számolni kell ugyanakkor azzal is, (mint említett vizsgálataink során is megfigyelhető volt), hogy a modernizáció és tradicionalizmus között sinus-görbe szerű váltakozás is érvényesül, és egyes korszakok ideológiai hatásai következtében egyes fiatal generációkban éppen a konzervativizmus, konformizmus, hagyománykötődés értékei erősödnek fel. Vagyis érdemes figyelembe venni más szocio-kulturális tényezők között a kulturális értékpreferenciák *korfüggő*, az ideológiai „divatok” alakulásához igazodó változását is.

Az értekezés lényegét nem érintő fenti megjegyzések után végezetül mindenképpen szeretnénk hangsúlyozni, hogy egy olyan disszertáció van előttünk, amely mind alaposan kidolgozott analitikus, mind pedig roppant szélesre tárt szintetikus teljesítményként átlagfelettinek minősíthető. A disszertáció Dúll Andrea említette „könyv”-jellege következtében – mivel a kérdésköröket követi -- sok saját felfedezése nem kap elegendő hangsúlyt, csak szerényen, egy-egy írására való hivatkozással sejteti az adott kérdés körüljárásához való hozzájárulását. Az azonban explicit módon is kiderül, hogy az Osgood-féle szemantikus differenciál skálát miképpen fejlesztette Környezeti Szemantikus Differenciál Skálává, hogy a Moreno-kidolgozta szociometria ihletésében miképpen hozta létre saját tudományterületén a „placemetriát”. De értékes innovációnak tekinthetjük a „lokálisélmény”-fogalom meggyőző bevezetését s talán legfőképpen magát azt a fáradhatatlan tevékenységet is, amellyel eddigi munkássága során – s a jelen értekezés ebből a szempontból az eddigi munkásság összefoglalásának is tekinthető -- a környezetpszichológia tematikáját és kompetenciáját ilyen összetetté sikerült kitérítania. A disszertáció záró mondataival: „az elvégzett vizsgálatok reményeim szerint meggyőzően szemléltetik a környezetpszichológia szemléletének relevanciáját és kutatási módszereinek széleskörű alkalmazhatóságát. Meggyőződésem, hogy ha a pszichológia komolyan veszi a szociofizikai környezetet – és ennek talaján az építészettel és az egyéb környezeti társtudományokkal szerves transzdiszciplináris kapcsolatokat tart fenn --, akkor a megfelelő

személy—környezet összeállítás megteremtésében mind az építészet, mind a pszichológia hatékonyabbá válhat”. (442. oldal) – teljes mértékben egyetértünk.

Mindezeket figyelembe véve messzemenően és melegen ajánljuk Dúll Andrea értékezésének nyilvános vitára bocsátását és a sikeres védés esetén a jelölt számára az akadémiai doktori cím odaítélését.

.....

Kapitány Gábor, az MTA doktora

Budapest, 2018-02-07